

130 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ПЕЙО ТОТЕВ КРАЧОЛОВ (ЯВОРОВ)

ВЕЛИКИТЕ БЪЛГАРИ ЗА ... БЪЛГАРИТЕ

*„Душата ми е стон. Душата ми е зов.
Защото аз съм птица устрелена...“*

П. Яворов
Из „Стон“ („Прозрения“)

VI

Не ме е страх от хорски съд, присъда –
не всякога е прав света,
не ме е страх! – в тъмница нека бъда,
но... да мирува съвестта.

Че тя е страж, що крие се у нази –
дълбоко в нашите гърди,
мълчание незабелязан пази
и над постыпките ни бди.

Кръстосваме из пътищата разни
на тоя свят безгрижно ний,
а там, пред нас, под цъфнали съблазни,
погледнеш – примича се крий.

И някъде... „Престъпнико нищожни!“ –
обажда се внезапен глас, –
„Престъпнико!“ – озърнем се тревожни
и потъмней светът за нас.

Затворим се: „Престъпник!“ – по стените
чертае някой адски дух;
избягаме: „Престъпник!“ – по стъгдите
и камъните шепнат вслух...

Не ме е страх от хорски съд, присъда –
не всякога е прав света,
не ме е страх, – в окови нека бъда,
но да мирува съвестта!

Из „Notata“

„Отдавна съм съборил кумирите си и съм престанал да вярвам в повечето от тях. Кумирите са толкова преходни, колкото преходен е животът. Само Той остана! Той, Яворов! Не смея да го нарека „моят“, защото той е на всички и ничий. Той е на вечността!...“

Дамян Дамянов
„Не мога без вас!“

(Цикъл есета от книгата „Живей така, че...“ (1968 г.)

„... Формата и езикът превръщат г. Яворовите стихове на скъпоценности и като таквиз – аз бих желал тяхната непопулярност. Те като скъпоценност са отредени само за любители. А любители няма още по нашенско. Няма и да ги има, Бог знай до кога. – До когато диваците не опитомеят и чувството за хубавото не се привие в душата им като неотемлен елемент на нравствена красота, на културност и човешина.

Опитомяване на диваците е една от неблагоприятните и велики задачи на поета. Между малцината български писатели и поети, които съзнават своята жестока задача, и са израснали душевно за нея, е и г. Яворов. Но, ще повторя пак, до време желал бих това да бъде единствено издание на неговите стихове. Защото, за сега, отбраните български поети трябва да сторят път на популярните, на носителите на бит-пазарски лаври – на продавачите на ефтина стока...“

Архангелов-ден, 1903

П. П. Славейков
Из „Предговор към „Стихотворения“ (1904)

ХАЙДУШКИ ПЕСНИ

На Гоце Делчев

I

Ден денувам – пътища потайни
нощ нощувам – пътища незнайни;

няма тато, нито мама –
тато да ругае,
мама да ридае...

Леле моя
ти Пирин планино!
Море черно
цариградско вино.

С враг врагувам – мяра според мяра,
с благ благоувам – вяра зарад вяра;
нямам братец, ни сестрица –
братец да ме хвали,
а сестра да жали...

Леле моя
сабя халосия!
Море люта
одринска ракия.

Бог богува – нека си богува,
цар царува – века ли царува?
Нямам либе, първа обич –
мене да очаква
и да ме оплаква...

Леле моя
пушка огнебойка!
Море тънка
солунска девойка.

..

Заточеници

От заник-слънце озарени,
алеят морски ширини;
в игра стихийна уморени,
почиват яростни вълни...
И кораба се носи леко
с попятни тихи ветрове,
и чезнете в мъгли далеко
вий, родни брегове.

И някога за път обратен
едва ли ще удари час:
вода и суша – несбятен,
света ще бъде сън за нас!
А Вардар, Дунав и Марица,
Балкана, Странджа и Пирин
ще греят нам – до гроб зарича
сред споменът един.

Рушители на гнет вековен,
продаде ни предател клет;
служители на дълг синовен,
осъди ни врага заклет...
А можехме, родино свидна,
ний можехме с докраен жар
да водим бой – съдба завидна! –
край твоя свят олтар.

....

И ний през сълзи накупители
обръщаме за сетен път
назад, към скъпи нам предели,
угаснал взор – за сетен път
простираме ръце в окови
към нашият изгубен рай...

Горчива скръб сърца ни трови. –
Прощавай, роден край!

“Българското движение, оставено да се развива в еднък усвоената посока, рано или късно би достигнало целта си. Мизия, Тракия и Македония в неразривно единство стъпка по стъпка напред биха получили самоуправление. Народът, изнесъл на плешите си трудната борба, горд в съзнанието на извършения подвиг, би знаел да цени благото на свободата. И нашето племе, свършило предварителната работа по формирането си като политическа единица, би се предало на тихо културно развитие като достоен член от семейството на културните човешки племена.

Обаче Русия, възползувана от смутовете в европейските турски области през нещастната 76 година, поиска да осъществи или поне в краен случай да приближи осъществяването на своите завоевателни намерения спрямо турското наследство. Тя обяви тъй наречената Освободителна война, която свърши с един съдбоносен за нас резултат – отечеството ни беше разкъсано на три части. И големия български въпрос остана да се развива при най-опаки условия, като се раздробя на сума по-малки въпроси, живи рани върху българския обществен организъм в цялост.”

Предговор към “Гоце Делчев” (1904)

ПОДИР СЕНКИТЕ НА ОБЛАЦИТЕ
Антология

Бабина приказка

Тръгнала от божи рай
към земята чудна двойка:
Разум, който всичко знай,
с Правда, праведна девойка.

Бог поръчал им на път:
"Вий при хората идете –
стига вече да грешат,
ум и правда ги учете."

– Накъде ли! – "Път е нам
през града и щем намери
да ни слушат много там
сиромаси и болери."

Но сред пътя в нощен мрак
върху тях стражар наскочил,
за ръцете – и кнак
с пръст полето им посочил...

"Де щем...?" – Правдичке, не знам!
"То се, Разумчо, видяло..."
– Леле, боже! – Тука-там,
в село слънце ги огряло.

"Бог – добро!" – "Добро ви дал!"
И приждат хора прости:
сума свят се насъбрал
да послуша млади гости.

Иде пога: "Дръжте!" – Беж...
"Дръжте, братя християни,
тез поганци!" – И поглеж,
грабват соли вси събрани.

Бежанците с викове
дън-горите огласили;
наизлезли зверове
и от хора ги спасили...

Сизиф

По случай известното, настанало напоследък у нас народно вълнение.

Внимание, безгрижни! О, глупави деца,
барут с главня гореща без страх недейте рови!
Защото... гръм ще спуга изплашени сърца
и пламък ще ви лъхне, и дим ще ви изтрови...

...
Народ – Сизиф! И той осъден да страдай
в подземие то мрачно на слепота духовна
и да търкаля камък – страдание без край –
огромен, тежък камък, по урвата световна.

На един песимист

Да, роб е той, народа, и спи дълбоко, гробно,
в безчувственост нехайна, в мълчание беззлюбно
на привичен покой:
окови тежки влачи и тъй смирен умира,
че щастието сякаш в неволята намира,
да, брате, роб е той.

Но хулна реч не казвай, недей го кле жестоко,
че уж не виждал злото, когато по-дълбоко
забива нокти то –
и смучи, и досмуква последната остана
живителна кръв капка в снагата, всичко дала:
защо грешиш, защо?

Аз зная, ти го любиш, неволника вековен,
и с болка го ругаеш в копнежа си синовен,
знам твоите мечти...
Че раснал си при него, че зальк твърд и черен,
делил си нявга с него; ала кажи, син верен,
познаваш ли го ти?

Уви, да беше знаял съмненията тайни
и жалбите сърдечни, и мъките безкрайни
на тоз прегърбен роб,
ти в ужас би настръхнал, не клел би тъй злобливо
и участта му тъмна оплакал би горчиво,
кат знал бащин гроб.

А той се мръщи ядно на робството в хомота,
той чувства дълбоко неправдите в живота,
но не и трезва мащ...
Че злата орисия в бедите обвинява
и с поглед към небето пощада очаква:
слепее в черна нощ!

Иди, иди при него: лъчата всепобедна
на знанията твои – в тъмата непрогледна
там нека възсияй.
Прогледнал, той ще скъса оковите тогава
и към честита бедност пътеката най-права
самси ще узнай.

...
А може би да щете – отчаен – мъченик
под камъка падащ главата си да сложи –
премазан – да замтъкне? Че от всегдашен вик,
от стон, от грохот вечен сънят ви се тревожи?

Пазете се! И вижте... Не знаете ли страх?
Сизиф скала подига? – Къде ли ще помери?
И, ако той я метне, Олимп ще рухне в прах,
от тътен чак небето над нас ще затрепери...

*

Върни се, облако неверен, –
 почакай, пакостнико черен,
 неделя – две... ела тогази,
 страшилище! А облак лази,
 ръсте и вий снага космата,
 заслания слънце; в небесата
 тъмней зловещо... Милост няма!
 И дебне пак беда голяма. –
 на завет всичко се прибира,
 сърцето тръгне, в страх премира,
 че горе – дим и адски тътен.
 Върхушка, прах... ей свода мътен
 продран запалва се – и блясък –
 и още – пак, – О Боже!... Трясък
 оглася планини, полета –
 земя трепери... Град! – парчета –
 яйце и орех... Стри... Недей...
 Труд кървав, Боже, пожалей!

*

Но свърши. Тихо гръм последен
 заглъхва нейде надалече
 и вълк след стадо – вихър леден
 подгоня облаците вече.
 А ето, слънцето огряло
 тъжовно гледа върволица
 от стари, млади и дечица
 забързали навън от село;
 в калта подпретнали се боси,
 глави неволнишки навели,
 оливат, – черно зло ги носи
 към ниви глухо опустели.
 Че там жетварка бясна хала
 просо, пшеница, ръж, ечмени –
 безрадно, зрели и зелени,
 и цвет – надежди е похнала...

Из „Градуса“

БЕЗСЪНИЦИ

Две хубави очи

Две хубави очи. Душата на дете
 в две хубави очи; – музика – лъчи
 Не искат и не обещават те...
 Душата ми се моли,
 дете,
 душата ми се моли!
 Страсти и неволи
 ще върлят утре върху тях
 булото на срам и грях.
 Булото на срам и грях –
 не ще го хвърлят върху тях
 страсти и неволи.
 Душата ми се моли,
 дете,
 душата ми се моли...
 Не искат и не обещават те! –
 Две хубави очи. Музика, лъчи
 в две хубави очи. Душата на дете...

Боричкания, сълзи, кърви...

Боричкания, сълзи, кърви: –
 последни сме – да бъдем първи!
 Човешка суета.

“Честит” бил царят, “клет” бил робът –
 не е ли и за двама гробът
 единствена врата?

Не си виновна ти

От други свят съм аз – не си виновна ти,
 дете на прах-земя, на прашните мечти;
 не си виновна ти, от тебе исках аз
 не сажди на страстта, а дух кристален мраз.
 От тебе исках аз да бъдеш огледало
 на моята мечта сред ясна самота:
 възшебно огледало, живот и образ дало
 на моя хладен блян, от светъл бронз излян.

Не си виновна ти, от други свят съм аз,
 не зная прах и дим в приоблачния мраз;
 от други свят съм аз, що можеш стори ти
 за моя снежен сън и ледени мечти!
 Що можеш стори ти, не арфа яснозвучна
 за тайната в тъма ридаеща сама, –
 не арфа яснозвучна, с душата ми съзвучна,
 дозела песента на радост-горестта!...

Честит е

Честит, честит е който може
 глава спокойно да обърне
 и път изходен да обзърне,
 к о к о ш и п ъ т, – честит е, Боже!

Честит, честит е който може
 да кърши майсторски гръбнака –
 и лъч му светли в жизнемрака,
 м е т а л е н л ъ ч, – честит е, Боже!

Ала блажен е, който може
 “Честити” нивга да не среща –
 и реч не слуша, реч воняща,
 п ъ ю, мръсна реч! – прости ме, Боже...

В полите на Витоша*(трагедия в пет действия)*

III ШДЪСВЪЕ

...

Христофоров. Магесан кръг? Когато аз работя, господа, не лично за себе си, а за другите, аз се стремя към един идеал, който в своята същност не може да не бъде от чисто духовно естество. Мрели са хора на огън, под секира, по бесилки – за какво? Не за търбуха на народа! Народното материално подигане не е цел, стремежът към него е стремеж към условия за нещо по-високо. И една материална култура не служи за нищо, щом не е условие за реализирането на духовни цели...

Трети събеседник. И вие казвате?

Христофоров. Казвам (*към втори събеседник*) и подчертавам: има една област, дето кмрукът е гавра, дето количеството е лошо качество и дето нашият народ може да разгърне всичката си амбиция: областта на духа. Ние можем да прескочим направо там – в обетованата земя на всички човешки стремежи... Дайте ми просвещение, но така, че да се разцъфти цялата народна душа. Тя е един многоцветник на способности и дарования, всестранен гений спи в нея: нека го разбудим! Аз искам наука, литература, всички изкуства....

Първи събеседник. И това, изглежда, да не виее там, дето няма другото... онуй, в което аз вярвам, а ти не вярваш, когато е въпрос за България: голямата държава и икономически силния народ.

Христофоров. Стремете се – но без самоизмама, без излишни жертви. Велика сила на духа – ето какво мечтая за България и ето в осъществяването на кое вярвам аз. Погледнете скандинавските държавици и народи... Но у нас ние трябва да искаме от държавата една много по-определена и разширена културна политика...

Трети събеседник. Народния театър отсреща се подига на пръсти и слуша.

Христофоров. Характерно: зоологическата градина е по-стара от него. Запрели сме зверове, които изядат седмично може би повече, отколкото харчим годишно за откупуване картини от наши художници. Ако има вече нещо направено у нас, то не е резултат на съзнание, а на подражание. И затова е почнато с онова, което трябаше да бъде последно, за да не е само едно парадно украшение.

...

V действие

...

Амели. Кой знае... как стават всички тия неща тук! Аз съм чужденка, но живея тъй дълго в България, че не се чувствавам вече чужда. И понеже привикнах да гледам през очите на моя мъж, аз намирам около себе си много работи по-добри отвсякъде другаде. Това е за моя резон. Колкото за чувството ми, понякога целият укашен живот се отразява в него по един особен начин. В тая страна има много слънце, но има и някаква тъмнина, която се разсипва като черен прах дори в сиянието на самата природа. Не е ли то черният прах на един груб живот – с много празници в календара и с никакъв празник в сърцата?... Тая сутрин, когато вашата слугиня дойде да ми извести за нещастieto... слънцето грееше ослепително ярко, но аз имах видението на същия задушителен черен прах! Гледайте насреща планината, която постепенно се загръща сега в тъмни облаци. Само такава природа би била подходяща декора за много неща в българския живот... Не че другаде не стават страшни работи; напротив, биват и много по-страшни! Но там няма – както тук – онова, което изтръгва от нас пред една трагедия не сълзи на човешко състрадание, а вик на ужас... Дори и когато убиват, там хората убиват сякаш с игла от злато, а не с дърварска секира, както тук – в полите на Витоша.

...